

RAMUTĖ DRAGENYTĖ

Vinco Mykolaičio-Putino literatūros istorija: metodologiniai pasakojimo ypatumai

Anotacija: Vinco Mykolaičio-Putino *Naujoji lietuvių literatūra* (1936), lyginant su iki tol pasirodžiusiomis lietuvių literatūros istorijomis, buvo svarus ir konceptualus darbas, kuriame autoriaus žvelgta ir istoristiniu, ir estetiniu žvilgsniu į tolimus ir artimus literatūros faktus. Putinui buvo svarbu juos ne tik pateikti, aiškinti, bet ir suprasti. Šią nuostatą autorius perėmė iš Benedetto Croce'ės, Wilhelmo Dilthey'aus, Maurice'o de Munnyncko, Oskaro Walzelio ir kt. teorijų. Literatūros istorijoje aktualizuojami faktai ir kultūrinis istorinis kontekstas (kultūrinė istorinė mokykla), tačiau Putinas juos ne tik konstatuoja, bet ir kartais subjektyviai vertina – kaip visuomeniniai siekiai sąlygoja kūrybinius kriterijus.

Straipsnyje aptariamas pozityvistinės ir hermeneutinės metodologijos santykis Putino literatūros istorijoje: nagrinėjama, kiek esama pozityvistinių istorijos rašymo principų (istorija schematiška, konspektyvi, stengtasi reiškinius grupuoti, konceptualizuoti ir objektyviai aprašyti) ir kiek estetiškos, hermeneutinės interpretacijos, intelektualiosios istorijos, kuri tuo metu buvo rašoma Vakarų Europoje. Sekama, kaip įgyvendinama didžiojo tautinio pasakojimo programa ir kiek nuo jos nukrypstama.

Raktažodžiai: Vincas Mykolaitis-Putinas, literatūros istorija, didysis pasakojimas, tautinis sąmoningumas, pozityvistinė istoriografija, hermeneutinė istoriografija.

Istoriškumo jausmas ir pasakojimas kaip faktas

Kalbėjimas apie literatūros istoriją XXI a. neišvengiamai suponuoja diskusijas apie didžiojo naratyvo prasmę, nes tautinė literatūra mąstoma kaip išnykęs, nykstantis ar niekad nebuvęs reiškiny. Apskritai abejojama, ar literatūros procesas turi kokią nors struktūrą. Jørno Rüseno terminu tariant – istorinės patirties aišktingumas (*Eigensinn*) yra vienas ryškiausių neohermeneutikos bruožų. Dis-

kusijos tęsiasi daugiau kaip pusę amžiaus (nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio). Per tą laikotarpį literatūros istorija įgijo įvairių konotacijų – nuo istorinės užduoties (Werneris Kraussas) iki literatūros mokslo provokacijos (Hansas Robertas Jausas), o pačios istorijos pakito nuo tradicinio naratyvo iki abstrakčių modelių, kurie sudaromi pasitelkus kiekybinį metodą (Franco Moretti). Vis dėlto bet kuriuo atveju tiriant literatūros istorijas svarbu atsižvelgti į jų (pa)rašymo kultūrinę situaciją, bet jeigu taip sakytume, būtume apkaltinti pozityvistiniu mąstymu. Tačiau net bandydami literatūros istorijas paneigti negalėtume kvestionuoti jų verifikacinės reikšmės tai socialinei aplinkai, kurioje jos buvo rašytos. Todėl lieka konstatuoti jas kaip faktą – įvykį ir aptarti, kodėl ir kaip jos buvo parašytos.

Vinco Mykolaičio-Putino literatūros istorija svarbi tuo, kad davė pagrindus akademinėi lietuvių literatūros istorijai. Šios istorijos idėja brendo akademinėje aplinkoje, lietuvių literatūros istorija turėjo tenkinti tos auditorijos poreikius ir lūkesčius¹, tačiau vienas svarbiausių akstinių jai atsirasti vis dėlto buvo didžiojo tautinio pasakojimo stoka. Klausimų apie tautinės literatūros istorijos reikalingumą XX a. pradžioje nekilo, nes nacionalinė literatūros istorija su visu jos struktūriniu modusu – bendra istorine idėja, epochos, istorinių kartų, psichologinių portretų bei aplinkos poveikio tyrimu – buvo vertybiškai būtina. Kilo tik klausimas apie gebėjimą mąstyti istoriškai. Istorijos tradicijos stoka (istorinio pažinimo, istorinės sąmonės problema), vokiečių mokslinėje kultūroje iškelta Friedricho Nietzsche's laikais („žmogus tik dėl to ir tampa žmogumi, kad sugeba panaudoti praeitį gyvenimo reikalams ir vėl paversti ją istorija“²), anot Hanso-Georgo Gadamerio, rūpėjo ne kaip mokslinio pažinimo problema, o kaip „savos gyvenimo sąmonės problema“³. Vokiškoji historiografijos tradicija lietuvių mokslininkams buvo viena artimiausių. Putinui, pirmam profesionaliam literatūros profesoriui, didelės įtakos turėjo klausytos paskaitos Freiburgo ir Müncheno universitetuose.

-
- 1 4-ame dešimtmetyje Vladas Dubas buvo parašęs *Prancūzų literatūros istoriją* (1929–1930, 2 t.), Juozas Eretas *Vokiečių literatūros istoriją* (1931), Balys Sruoga *Rusų literatūros istoriją* (1931–1933, 2 t.), Vladimiras Šilkarskis rašė *Graikų literatūros istoriją* (1938), Nachmanas Šapira – *Naujosios žydų literatūros metmenis* (1938). Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis išleido *Visuotinės literatūros istoriją* (1931–1933, 2 d.). Tad poreikis lietuvių literatūros istorijai buvo akivaizdus.
 - 2 Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gerivelė, 1996, p. 47.
 - 3 Hans-Georg Gadamer, *Istorija, menas, kalba*, iš vokiečių kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 3.

Pasak Aušros Jurgutienės, „[n]ors Mykolaitis-Putinas [...] domėjosi reikšmingais Benedetto Croce’s ir Heinricho Wölfflino darbais, prancūzų, lenkų ir rusų literatūros kritikų tekstais, bet vokiečių literatūrologija su dominavusiomis Dilthey’aus hermeneutikos idėjomis, regis, iš tiesų buvo pats tvirčiausias teorinis jo literatūrologinių tyrimų ir diskusijų pagrindas“⁴. Diltėjiškos Putino pažiūros atsiskleidžia estetikos darbuose, jos aptartos Jurgutienės, Irenos Kostkevičiūtės, Vytauto Kubiliaus, Vandos Zaborskaitės ir kt., todėl plačiau jų čia neminėsime ir neabejosime Putino prielankumu interpretacinei suvokimo mokyklai. Literatūros istorijos rašymo procese veikė dar ir kiti veiksniai, struktūravę siekį pateikti „schematinį pakrikusios to laikotarpio literatūros vaizdą“⁵, kuriam reikėjo griežtesnio metodologinio pagrindo. Pasak Jono Griniaus, recenzavusio Putino literatūros istoriją, autorius joje atsisako „stipriai mėgto estetinio metodo ir nusileidžia į istorinį ir visuomeninį“⁶. Leonas Gineitis *Lietuvių literatūros istoriografijoje* (1982) Putiną priskyrė kultūrinei istorinei mokyklai su pastangomis ją praplėsti estetiniais kriterijais – sintetiniu metodu. Tad kokia buvo Putino istorija – kiek joje kultūrinei istorinei istoriografijos mokyklai būdingo pozityvistinio nusiteikimo objektyviai aprašyti faktus ir kiek diltėjiškos mokyklos estetinio subjektyvaus interpretavimo? Kokiam naratyvo tipui ji priskirtina? Kiek galima pateisinti Alfonso Nykos-Niliūno žodžius, kad „[p]rakinėje kritikoje jis [Putinas – RD] pasireiškė kaip blaivus, santūrus ir inteligentiškas, bet neypatingai originalus literatūros faktų vertintojas. Jo *Naujoji lietuvių literatūra* stokoja ne tik lakumo, bet ir naujesnių perspektyvų. Joje jis nepajėgia atsiplėšti nuo giliai įsišaknijusių tradicinių normų ir nuo seno išpilietinusių mokyklinių šampų: praeities našta aiškiai tebejuntama“⁸. Ar galima teigti, kad Putino istorija šiuo tradiciniu požiūriu yra didžiojo tautinio pasakojimo įkūnijimas?

Valstietiškoje visuomenėje tautinės literatūros poreikis buvo aiškus, tautiškumo jausmas stiprus, o istorinis pojūtis silpnas. Pasak Mykolo Biržiškos, „literatūros istorijos tyrinėjime tebeskurstame, tebevalgstame, vis dar nepajėgdami

4 Aušra Jurgutienė, *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 308.

5 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 5.

6 Jonas Grinius, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Židinys*, 1936, Nr. 5–6, p. 613.

7 Pagal vokiečių istoriografo Jörno Rüseno skirstymą istoriografija turi keturias formas – istorinės sąmonės pasakojimo tipus: 1) tradicinį, 2) iliustracinį/pavyzdinį, 3) kritinį, 4) genetinį.

8 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 53.

nusikratyti sunkių prieškarinio kultūros palikimų ir dičkario vaisių, išaugę iš baudžiauninkų vaikų, be gyvų stiprių istorijos tradicijų“⁹. Praeitį apskritai vis dar buvo romantizmu permelktas reiškiny. Pasak Putino, „[k]elio susivienijusiai tautai ieškota istorijoje, įsitikinus, kad ten glūdi jos metafizinė idėja“¹⁰.

Iki akademinio pobūdžio svarstymų dar nelabai susivokta, kokia turi būti literatūros istorija (M. Biržiškos diskusija). Ilgą laiką tiesiog nuogaštauta, kad jos neturime. Kaip žvelgti į praeitį ir kaip ją perteikti, buvo ne vieno istoriografo problema. Jeigu būtų buvę parašyta keletas literatūros istorijų, tuomet medžiagą (sukauptus faktus) būtų buvę galima apdoroti įvairiais interpretaciniais būdais.

Literatūros istorijos spragą pirmiausia ir bandyta užpildyti kitokiais literatūros tyrimais – anot Juozo Gabrio-Paršaičio, „[k]ol nebus rimtų monografijų visose mūsų literatūros istorijos srityse, tol neturėsime mes istorijos mūsų literatūros“¹¹. Iki Putino istorijos išleista keletas monografijų – apie Kristijoną Donelaitį, Antaną Baranauską, Putiną, Vaižgantą ir kt.¹². Grinius monografijos apie Putiną pratarmėje skundėsi:

Mūsų valstybės universitete šalia gimtosios kalbos ir literatūros yra taip pat dėstomos svetimos kalbos ir literatūros. Jų profesoriai, turėdami didelę gausybę monografijų ir studijų specialiais klausimais, galėjo pagaminti svetimųjų literatūrų istorijas greičiau negu mūsų lituanistai. Žmonės, kurie literatūros mokslo darbo nedirba, kartais net lituanistams prikašioja neva neveiklumą. O iš tikrųjų jie nesupranta, kad gera pilna lietuvių literatūros istorija gali tada atsirasti, kada bus daugiau studijų iš mūsų žodžio meno specialiais klausimais.¹³

-
- 9 Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *Baras*, 1925, Nr. 1, p. 61.
- 10 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 26.
- 11 Jonas Gabrys-Paršaitis, *Lietuvių literatūros apžvalga: Pirmoji dalis*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, p. 4.
- 12 Mykolas Biržiška *Barono gyvenimas ir raštai* (1924), *Duonelaičio gyvenimas ir raštai* (1927), Jono Griniaus *O. V. Milašius – poetas* (1930), *Putino lyrika* (1932), Aleksandro Merkelio *Juozas Tumas-Vaižgantas* (1934), Juozo Žiugždos *Žemaitės kūryba* (1935), Juliaus Būtėno *Povilas Višinskis* (1936), *Vincas Kudirka* (1937), *Žemaitė* (1938), Juozo Ambrazevičiaus *Vaižgantas* (1936), straipsnių rinkinys *Lietuvių rašytojai* (1938). Archyvinės ir tiriamosios medžiagos paskelbta periodiniuose leidiniuose *Židinys*, *Naujoji Romuva*, *Tiesos kelias*, *Mūsų senovė*, *Vairas*, moksliniuose – *Athenaeum*, *Darbai ir dienos*, *Logos*, *Tauta ir žodis* ir kituose.
- 13 Jonas Grinius, *Putino lyrika*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-Filosofijos fakulteto leidinys, 1932, p. 5.

Iki Putino istorijos buvo keletas konspektų, santraukų, apžvalgų ir kitų „menkų veikalėlių“, istorijėlių¹⁴, skirtų švietėjiškiems tikslams masiniam skaitytojui, „susipratusiam lietuviui“, kuriam, pasak Adolfo Šapokos, „nereikia aukštai moksliskų studijų, o plačių epochas bei asmenis apibūdinančių aprašymų“¹⁵. Pirmuosiuose istoriografijos pasakojimuose buvo svarbu įtvirtinti, kad lietuvių literatūra egzistuoja: akademinis diskursas iškelė pasakojimo pateikimo problemą – kokia turi būti literatūros istorija, kas į ją turi būti įtraukta, kokie tekstai kanonizuojami ir kokia metodologija istorija turi būti rašoma. Metodologinių žinių potencialieji istoriografai sėmėsi iš Vakarų universitetų, tuometinės metodologijos ir žymiausios literatūros istorijos buvo puikiai žinomos, į lietuvių kalbą išverstas net Maurice'o de Munnyncko straipsnis „Literatūros mokslas“¹⁶. Spaudoje publikuoti Juozo Ereto¹⁷, Balio Sruogos¹⁸, Igno Skrupskelio¹⁹ literatūros mokslo metodologiją aprašantys ir nagrinėjantys straipsniai.

Galiausiai Kauno universiteto profesūra buvo pasiryžusi pateikti „platų ir pilną lietuvių literatūros augimo vaizdą – parašyti plačią literatūros istoriją“²⁰. Apie tokį sumanymą *Židinyje* 1927 m. užsiminė Putinas, apžvelgdamas 1926 m. kultūrinį gyvenimą. Darbą atskirais laikotarpiais buvo pasidalinę universiteto dėstytojai: M. Biržiška, Vaižgantas, Vincas Krėvė-Mickevičius, Sruoga ir Puti-

14 Jono Šliūpo *Lietuviskiejie rasztai ir rasztininkai* (1890), Maironio *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga* (1906), Juozo Gabrio-Paršaičio *Lietuvių literatūros apžvalga* (2 dalys, 1913–1916), Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės *Lietuvių literatūros istorijos konspektas* (1918), Mykolo Biržiškos *Lietuvių literatūros istorijos santrauka* (1919), *Mūsų raštų istorija: 1547 m.–1940 m.* (1920), Albino Iešmanto ir Marijos Iešmantienės *Lietuvių literatūros istorija su žymesnių kūrinių turiniais* (1923), Juozo Tumo-Vaižganto *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas* (1924, 1925), Vinco Zajančkausko *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)* (1924), Balio Sruogos straipsniai „Lietuvių literatūros bruožai“ (~1925–1926), „Naujausioji lietuvių literatūra“ (~1928), Zigmo Kuzmickio vadovėlis *Lietuvių literatūra* (5 dalys, 1931–1934), Benedikto Babrausko *Lietuvių literatūros istorija: Gyvieji* (2 dalis, 1932).

15 A. [Adolfas] Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva*, Nr. 21, 1932, p. 482.

16 Maurice de Munnynck, „Literatūros mokslas“, vertė J. [Jonas] Misevičius, *Logos*, 1929, Nr. 2, p. 145–153.

17 Juozas Eretas, „Literatūros nagrinėjimo metodai“, *Logos*, 1929, Nr. 2, p. 154–160.

18 Straipsniai „Naujausioji lietuvių literatūra“, „Lietuvių literatūros bruožai“, in: Balys Sruoga, *Raštai: Literatūros kritika 1924–1929*, t. 7, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 344–355, 109–123.

19 Ignas Skrupskelis, „Literatūros mokslas: jo esmė, istorija, metodai“, *Athenaeum*, 1930, Nr. 1, p. 161–189.

20 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Kultūros gyvenimas Lietuvoje 1926 metais“, *Židinys*, 1927, t. 5, Nr. 1, p. 58.

nas. Kartkartėmis *Židinyje* pasirodydavo pranešimų, kad literatūros istorijos reikalai stringa, – taip prabėgo dešimtmetis, sumanymas žlugo. Vis dėlto 1936 m. Putinas išleido *Naujosios lietuvių literatūros* pirmąją dalį. Buvo parašyta, bet neišleista ir antroji dalis, apimanti poaušrinį laikotarpį iki 1940 m. Pasak M. Biržiškos, Putinas užpildė spragą, dėl kurios buvo ilgai priekaištauta universiteto dėstytojams, ir atliko tai „lengva, vaizdi menininko plunksna, kuri jos rodomas literatūros vertybes gerokai priartino mūsų skaitančiajai visuomenei“²¹.

Didysis tautinis pasakojimas

Šiuolaikinėje literatūrologijoje priimti vartoti literatūros istorijos epitetai – didysis žanras (angl. *super-genre*), metažanras (angl. *meta-genre*)²². Literatūros istorijos kaip didžiojo pasakojimo, metanaratyvo (angl. *Great narrative*, pranc. *grand récit*) terminą į literatūrologiją įvedė Jean-François Lyotard’as. Metanaratyvo terminą knygoje *Postmodernus būvis (La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir, 1979)* Lyotard’as vartoja skelbdamas postmodernų nepasitikėjimą didžiuoju pasakojimu, nes „[n]aratyvinė funkcija praranda savo funktyvus, savo didįjį herojų, didžiuosius pavojus, didžiąsias keliones ir didįjį tikslą“²³. Metaistorija savo apogėjų pasiekė XIX a., jos vertę didino literatūros istorijos prestižas – istorija formavo literatūros kanoną, kuris reprezentavo svarbiausių tekstų, žanrų, autorių, interpretacijų sąrašą. Didysis pasakojimas (*grand narrative*) kėlė pilnos ir užbaigtos istorijos išpūdį, istorijos, kurioje visi įvykiai sklandžiai susiję ir kurioje ryškiai brėžiama kultūrinio augimo kreivė. Kaip ir epo, istorinio romano ar tragedijos žanrai, literatūros istorija perteikė sustiprintą kolektyvinės tapatybės jauseną. Jos esmė – ištisa kultūrinė fenomenologinė struktūra.

Panašias formuluotes galima taikyti ir Putino literatūros istorijai, nes jos naratyvo eigą lėmė kultūrinė tautinė savastis. Putinas lietuvių literatūros istoriją

21 Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Universiteto žinios*, 1936, Nr. 2, p. 67.

22 Marko Juvan, „On the fate of the ‚great‘ genre“; in: *Writing literary History: Selected perspectives from Central Europe*, eds. Marko Juvan, and Darko Dolinar, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 21.

23 Jean-François Lyotard, *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 14.

rašė kaip istorinio ir tautinio sąmoningumo istoriją, kurios svarbiausias konceptas buvo tauta. Pamatiniai naujosios literatūros istorijos periodo klausimai buvo šie: „kas tokia savaimė yra tauta, kokia dvasia ją įkvepia, kokia jos siela, kuo ji skiriasi nuo kitų tautų ir kaip randa savitą išraišką jų tarpe.“²⁴ Todėl istoriją Putinas pradeda nuo aušrininkų – tautinio sąmoningumo viršūnės, nors prieš tai dar parašo du skyrius apie aušrininkų priešistoriją, t. y. XIX a. II pusės literatūrą. Pasak pirmą mokslinę vokiečių literatūros istoriją parašiusio Georgo Gottfriedo Gervino, literatūros istorikas tik tada tampa literatūros istorijos rašytoju, „kai tirdamas savo objektą surandąs svarbiausią idėją, kuri persmelkia visą įvykių seką, kuri nė akimirkai neapleidžia ir atsiskleidžia visuose įvykiuose bei susieja juos su pasauliniais įvykiais“²⁵. Putinas orientyru pasirinko *Aušros* ideologiją ir literatūrą, išreiškusią tautos siekius, nes tautiniai idealai tiesiogiai sąlygojo kūrybą: „visuomeninio patriotinio dinamizmo išdava yra ir Kudirka ir Vaičaitis ir Mačys-Kėkštas ir Maironis ir visa eilė kitų mūsų to laikotarpio literatūros kūrėjų.“²⁶

Pirmieji du istorijos skyriai atlieka įvadinę funkciją, juose aptariamas pasiruošimas didžiajai (tautinei) literatūrai. XIX a. literatūrą Putinas laikė tik „negudriomis dainomis“, skirtomis sau ir artimiesiems, tai tebuvę „pusiau darbiniai“, „pusiau žaisminiai“ raštai, kuriuos jis suskirstė į penkias grupes: patriotinę, visuomeninę, liaudiškai gamtinę, individualinę ir didaktinę²⁷. Aprašydamas šį laikotarpį Putinas didelį dėmesį skyrė socialinio vieneto – visuomenės formavimuisi: XIX a. „[v]isuomenės tikra žodžio prasme dar visai nebuvo. Buvo nesusipratusi liaudis ir saujelė inteligentų, o rašytojai–poetai rašė pakrikę vieni sau arba savo artimųjų uždaram būreliui“ (R 11-1, 61). Putinas čia nurodo „negudrių dainelių“ (kitaip tariant, grafomanijos) priežastis – jeigu būtų buvusi „normali“ visuomenė, rašytojas būtų jautęsis visuomeniškas, tuomet ir kūryba būtų nukreipta ne vien tik į individualius primityvius išgyvenimus, bet ir į visuotinus jausmus. Šio laikotarpio „beveik modernišką“ poezijos bruožais Putinas pažymėjo keliamus visuomeninius klausimus ir agitacinius tonus dėl šviesesnės ateities (pvz., Dionizo Poškos

24 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10, p. 26.

25 Hans Robert Jauß, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, iš vokiečių k. vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos Literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 194–195.

26 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, Nr. 10 (46), p. 212–213.

27 Idem, *Raštai*, t. 11, d. 1, p. 12–13. Toliau cituojant iš šio leidinio tekste skliautuose nurodoma santrumpa R 11-1 ir puslapio numeris.

„Giesmė muzikėlio“ (R 11-1, 33). Labiausiai su *Aušros* laikotarpiu susisiekančiais rašytojais Putinas laikė patriotinę grupę, kuri propagavo ir idealizavo garbingą lietuvių tautos senovę. Tik su *Aušra* pasigirstąs tikrasis tautinės sąmonės balsas. *Aušros* laikotarpio autoriai ir jų kūryba skirstoma ir vertinama idėjinio patriotiškumo ir visuomeniško turinio atžvilgiu, kiekvieno rašytojo kūrybos apžvalgoje pirmiausia akcentuojami charakteringi laikotarpio bruožai ir „vaisingi literatūriniai pradai“, kurių turinį dažniausiai reiškė praplėstą literatūros tematiką.

Plačiame antrosios dalies įvade aptariama lietuvių visuomenė, spauda, uždaviniai ir iššūkiai po 1904 m. iki 1940 m. baigiant (bet neužbaigiant) Baliu Sruoga. Šiuo laikotarpiu Putinui taip pat svarbus visuomeniškumo laipsnis. Nekeldamas pernelyg didelių reikalavimų (poaušrinė visuomenė dar buvo „negausi, o jos kultūrinis lygis gana žemas“²⁸), Putinas visuomene įvardijo tiesiog „susipratusių sąmoningų lietuvių visumą“ (R 11-1, 10), kurių liaudiškumas laimingai sutapo su laikotarpio pradžios idėjiniais ir formaliais literatūros uždaviniais. Tiesa, vėliau tuos uždavinius perėmė inteligentijos sluoksnis, pradėti reikšti nepasitenkinimai „liaudies skaitymėliais“. Iki aušrinio laikotarpio literatūra buvo tautinės sąmonės reiškėja, tenkinusi tautos reikalus, vėlesnei literatūrai, „atrodė, jau atėjo metas [...] atsikreipti į savo meninę esmę, paieškoti savo išraiškos. Išraiškos, kuri ją susietų su Europos literatūriniu gyvenimu ir kartu parodytų, kad tai yra lietuvių, o ne kieno kito kūryba“ (R 11-2, 41). Taigi, nors vis daugiau dėmesio bus skirta meninei raiškai, estetinis suvokimas daugeliu atveju buvo susietas su lietuviškos savasties paieškomis. Perprasdamas, kad aprašomo meto literatūros istorijai kultūrinis ir socialinis kontekstas yra svarbus ir neišvengiamas literatūros veiksnys, Putinas ieškojo „savaimingos kūrybos“, kuri keletą amžių save aukojo „elementariai paprastiems, tautos reikalams“ (R 11-2, 41). „Tautiniai reikalai“ vis dar buvo pirmoje vietoje, tik poaušrinio laikotarpio kūryboje iškilo tautinio savaimingumo formos problemų – kur ir kaip ieškoti tautinės tapatybės. Rašydamas antrąją istorijos dalį Putinas iškėlė sau uždavinius atskleisti tautinės tapatybės literatūroje kaip tam tikros ideologijos ar programos pobūdį bei išryškinti savaiminės literatūros laimėjimus.

Ištikimas iškeltai idėjai, poaušrio literatūrą Putinas skirstė pagal ryškiausius literatūros ideologus: pirmuoju dešimtmečiu – Vydūną, Juozapą Albiną Herbačiauską, po Nepriklausomybės – Julijoną Lindę-Dobilą ir Stasį Šalkauskį.

28 Idem, *Raštai*, t. 11, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 10. Toliau cituojant iš šio leidinio tekste skliautuose nurodoma santrumpa R 11-2 ir puslapio numeris.

Pavyzdžiui, rašydamas apie Vydūną, tautinės programos bruožų ieškojo rašytojo pasaulėžiūroje, filosofijoje, dramose. Tačiau tautine programa neapsiribojo, apžvelgdamas kūrybą aptarė stiliaus originalumą, nuotaiką, retoriką, dramatiškumą, psychologizmą – „savaiminės literatūros laimėjimus“:

Laikotarpiu iki Lietuvos Nepriklausomybės pradžios buvo bandoma apibrėžti literatūros kryptis, tiksliau tariant, „rasti apčiuopiamus tam tikrų kryptių elementus bei reiškinius“ (R 11-2, 100). Ankstesnėse literatūros istorijose literatūros skirstymas neturėjo aiškių apibrėžčių, dažniausiai buvo „klasiškos poezijos“ ir „naujų kelių šalininkai“ (pagal A. Iešmantą). Putinui kryptys buvo taip pat tautinės programos dalis. Viena jų – patriotinis idealizmas, arba tautinis romantizmas, pradėtas Simono Daukanto, įtvirtintas Maironio. Šios krypties kūrėjams svarbiausias idealas – tauta. Kita kryptis – realizmas, pradėtas Donelaičio, išplėtotas Motiejaus Valančiaus, Vinco Kudirkos, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Vaižganto. Anot Putino, senųjų realistų siekis buvo artimas patriotiniam idealizmui: sąmoninti skaitytojus, skiepyti dorovines, pilietines bei tautines idėjas. Naujojo laikotarpio realizmo šalininkai čia dar šliejo visuomeninę politinę programą (sąmoningumą), kuriai artimas Jonas Biliūnas, Antanas Vienuolis, Vincas Krėvė, Ignas Šeinius, tačiau pastarųjų kūrybą jau nustelbė neoromantizmo elementai. Jaunąją literatūros kartą Putinas įvardijo neoromantikais, o terminui suteikė gana plačią reikšmę: „[n]eoromantizmo sąvoka to laiko mūsų literatūroje apims visus tuos reiškinius, kurie kartais žymimi simbolizmo, estetizmo, dekadentizmo ir net impresionizmo pavadinimais“ (R 11-2, 103). Į neoromantizmo rėmus tilpo beveik visa literatūra nuo spaudos grąžinimo iki *Keturių vėjų* pasirodymo. Pagrindiniai neoromantinės literatūros bruožai – jau ne protiškai, bet intuityviai, emociškai, filosofiskai patiriama ir pažįstama tikrovė. Svarbiausia čia individualus matymas, tačiau netgi šiuo atveju tauta niekur nedingo – tautos individualybė, ypač liaudies kūryba, diktavo literatūrines formas ir kūrė sąlygas asmens individualybei reikštis. Putinas pabrėžė, kad neoromantizmo kūryba nebuvo griežtai atsiribojusi nuo pilietinio patriotizmo (tai ryšku Vydūno, Krėvės, Šeiniaus, Čiurlionienės, Puidos, Sruogos ir paties Putino tekstuose). Net ir rašydamas apie tikrus individualistus (pvz., apie „simbolinio impresionizmo“ atstovą Igną Šeinių), Putinas pažymėjo ne tik kokiomis stiliaus formomis ir nauju turiniu jie praturtino lietuvių literatūrą, kokias atskleidė žmogiškąsias sielos apraiškas, bet ir kokius kėlė socialinius klausimus ir kurie kūriniai turi daugiausia „visuomeninio elemento“. Ideologinės programos paieškos istoriografo akiratyje

buvo nuolat, kiekvieno autoriaus kūryboje pažymėta istorinių įvykių reikšmė literatūrai. Pavyzdžiui, teigiama, kad 1905–1907 m. Rusijos imperijoje vykusio revoliucija turėjusi įtakos *Trečio fronto* literatūrai ir žurnalo *Kultūra* publicistikai. „Marksistinės ideologijos šviesoj [...] Menas ir literatūra turi būti veiklūs, sąmoningi klasių kovos veiksniai“ (R 11-2, 276). Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas turėjo sudaryti normalias sąlygas suklestėti literatūrai, tačiau „dvasinė visuomenės atmosfera ilgą laiką nebuvo palanki“ (R 11-2, 277), todėl vyresniųjų autorių raštuose buvę daug kritizmo ir susirūpinimo tautos ateitimi. Putinas aiškiai jautė ir skyrė metodologinius kriterijus bei ideologines programas. Deja, antroji istorijos dalis, turėjusi aprėpti literatūrą iki 1940 m., liko nebaigta.

Autorius akcentavo, kad XIX a. prasidėjęs ir XX a. pradžioje suklestėjęs materialinis ir kultūrinis lietuvių tautos pakilimas suteikė literatūrai sudėtingesnių ir įmantresnių raiškos formų. Neoromantizmas atsiradęs ne tik todėl, kad jis jau buvo pasiekęs laimėjimų kaimyninių šalių literatūrose, bet ir dėl to, kad tai buvo natūralus literatūros raidos procesas.

Aptardamas rašytojus Putinas pirmiausia keliais sakiniais apibūdindavo jų kūrybą ir pateikdavo biografiją, vietomis ją susiedamas su kūryba, tačiau ne visur tos sąsajos adekvačios – kaip pastebėjo Grinius, nereikšmingų autorių biografijas Putinas galėjo palikti paraštėse, kaip tai padaryta žymiojoje Gustavėo Lansonio *Prancūzų literatūros istorijoje* (1894). Biografijos schematiškos: gyvenimo aprašymas, charakterio bruožai, pateikiami objektyviu tonu, neretai kalbant visų vardu: „Visi [...] biografai sutaria jį buvus...“ (R 11-1, 222). Šios schemas liudija, kad Putinas nebuvo faktų rinkėjas (kaip, pvz., Vaižgantas), o naudojosi kitų sukauptais duomenimis. Beje, Lansonas aprašė ne vien faktus, bet pateikė ir istorinių generacijų psichologinius portretus, suformulavo charakteristiką ir kritišką vertinimą, apibūdino idėjas, jausmus, nuotaikas, požiūrius – aprašinėjo, aiškino, interpretavo ir kritikavo. Dėmesio centre buvo ne autoriaus biografija ar socialinis kontekstas, bet literatūros fenomenas – Lansonui buvo svarbu tai, kas skleidė Prancūzijos dvasią. Panašiai būtų galima pasakyti ir apie Putino istoriją (nors jo istoriografinę biblioteką daugiausia sudarė vokiečių antipozityvistų darbai²⁹) –

29 Emil Ermatinger, *Das dichterische Kunstwerk (Poezijos meno kūrinys)*, 1921; Fritz Strich, *Deutsche Klassik und Romantik (Vokiečių klasika ir romantika)*, 1922, Richard Müller-Freienfel, *Psychologie der Kunst (Meno psichologija)*, 1922–1923; Oskar Franz Walzel, *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters (Turinys ir forma meno kūrinys)*, 1923; Rudolf Unger, *Literaturgeschichte als Problemgeschichte (Literatūros istorija kaip problemų istorija)*, 1924.

jam buvo svarbu išryškinti lietuviškos dvasios atspindžius literatūroje. Ryškiausiu individualistu, paneigusiu visuomeniškumą ir kūriniu metafizinę lietuvių tautos idėją, Putinas laikė Herbačiauską, tačiau labiau vertino jo publicistinius raštus ir tuos tekstus, kuriuose interpretuojamos tautinės literatūros ir kultūros temos. Kitokio turinio kūrybą, turinčią „tarptautinį pobūdį“ („veiksmo vieta – svetimi miestai, turinys – visoki okultizmo, spiritizmo bei demonizmo reiškiniai, kaba-la, liaudies prietarai“, R 11-2, 99), Putinas vadino išsigimusia romantika. Šiuo požiūriu istorikas reikšmingesne laikė tautinės ideologijos klausimus gvildenančią literatūrą, t. y. savą kultūrą, o ne tarptautinę, kitokią, neįprastą, svetimą. Aukštesnio vertinimo orientyrai buvo nukreipti į lietuviškos dvasios atskleidimą. Pavyzdžiui, Vienuolio tekstuose „[n]ieko ypatingai prašmatnaus šiuose aprašymuose nerandame. Viskas čia paprasta ir ‚senoviška‘. Vis dėlto juose jauti ir gyvą lietuvišką gamtą, ir gyvą rašytojo širdį bei temperamentą, ir tik šis dvejopas gyvumas patraukia mus tuos šiaip jau silpnokus vaizdelius skaityti“ (R 11-2, 179). Putinas norėjo, kad lietuvių kūryba priartėtų prie europinio lygio, bet tik lietuviškos savasties ir dvasios sąlyga.

Naratyvo eiga, taip pat ir visa literatūros istorijos struktūra buvo paremta Putino suformuota ideologine programa. Istorinio pasakojimo pradžiūs ir pabaigos sąsajos su idėjiniais reiškiniais (idealiaisiais subjektais), bet ne konkrečiais autoriais ar juolab kūriniais buvo dar idealistinės romantinės istoriografijos liekanos. Spaudos draudimas, atgavimas (priešaušrio, poaušrio literatūra), 1904–1905 m. revoliucija, Pirmasis pasaulinis karas (Didysis karas), Lietuvos Nepriklausomybė – tai įvykiai, periodizavę kultūrinės raidos, kartu ir literatūros procesą. Rašytojai priskiriami programinėms (*Aušros*, *Varpo* ir kt.) ideologijoms, nors istoriniuose tarpsniuose jie skirstyti pagal literatūros rūšis: poetai, apysakininkai ir dramaturgai. Istorijoje nežymiai skiriama literatūrinių kartų kaita, jos susiformavimą taip pat lėmė spaudos ideologinės programos. Kita vertus, Putinas pastebėjo, kad istoriniai rėmai nėra tikslingi, nes ir „naujojo“, ir „senojo“ laikotarpio kūryba einanti paraleliai, tačiau reikėjo pripažinti, kad „metodologiniais sumetimais“ pirmiausia reikalinga bendra laikotarpio apžvalga, tik tuomet gilintasi į atskirus autorius (pvz., apie poaušrio literatūrą: „išnagrinėsime visą iš draudžiamosios gadynės kilusių ir joje pasireiškusių rašytojų kūrybą ir tik paskui grįšime prie tų naujų mūsų literatūros gyvenime pradų, kuriuos išugdė 1904–1905 metų įvykiai“; R 11-1, 277).

Metodologinis nusiteikimas

Užsibrėžtas literatūros istorijos visumos siekis, atskleidžiantis tautinio sąmoningumo tapsmą ir vystymąsi, neretai riboja metodologinius istoriografo pasirinkimus. Siekdamas aprašyti visumą, istoriografas tarsi tampa kultūrinio istorinio metodo įkaitu, nors Putinas jį vykusiai bandė praplėsti biografiniu-psichologiniu (Ermatingeris), estetiniu (Croce, Dilthey'us), formaliuoju (Walzelis). Putino pažiūros, pasak Zaborskaitės, formavosi vadinamojo „postpozityvistinio lūžio metu, kai vyko metodologinis mokslų persiorientavimas“³⁰. Čia turima omeny, kad atsisakyta griežto gamtos mokslų metodologiškumo, siekio viską racionaliai paaiškinti ir pereita prie interpretacinio intelektualinio, intuicinio siekio suprasti. Wilhelmas Dilthey'us istorinį pažinimą susiejo ne su istoriškai kintančios dvasios, o su gyvenimo samprata. XX a. pradžioje su Dilthey'umi Vokietijoje susiklostė istorinė dvasios mokslų mokykla (dar vadinama intelektualiąja istorija), kurios akstinas buvo Friedricho Nietzsche's samprotavimai, Henri Bergsono intuityvizmo filosofija, Heinricho Rickerto kultūros mokslų teorija, Wilhelmo Windelbando ir Georgo Collingwoodo istorinės idėjos apie tai, jog istorijos rašymas yra ne tik mokslas, bet ir menas. Ši mokykla siekė atsiriboti nuo pozityvizmo ir buvo pagrįsta dvasinio fenomeno istorijoje egzistavimo autonomija, o tyrimai nukreipti į autoriaus, kūrinių, stiliaus, periodo reikšmę ir esmę. Konkrečiai literatūros istorijos modeliui Dilthey'aus filosofija pasitarnavo susitelkimu į rašytojų dvasinį gyvenimą: istoriniai įvykiai svarbūs tiek, kiek turi įtakos kūrėjo išgyvenimams ir kaip atsispindi kūriniuose. Analizuojamas dvasinis objekto būvis, svarbu visa, kas susiję su jo išgyvenimais, sekami laiko įvykiai, dorovinės ir religinės idėjos, vidinį ir išorinį pasaulį suliejant į darnią visumą. Kūrinys išreiškia ir asmeninį pasaulėvaizdį, ir bendrą epochą struktūruojančią vadinamąją dvasią.

Putinui, nors ir jaučiančiam palankumą diltėjiškai mokyklai, buvo sunku išsivaduoti iš griežto kultūrinės istorinės istoriografijos modelio, nes medžiaga, kurią istoriografas turėjo apdoroti, tarsi savaime diktavo istorijos rašymo pobūdį. Anot Gadamerio, istorinė mokykla įsitikinusi, „kad esmė turi pasirodyti istoriškai“³¹. Jau įžanginiame „Autoriaus žodyje“ Putinas pabrėžė, kad ne visą

30 Vanda Zaborskaitė, *Tarp istorijos ir dabarties*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 119.

31 Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 214.

medžiagą galės aprėpti „istoriniu atžvilgiu“, nes kita pusė dar esanti taip gyva, kad „padaryti iš jos istoriją dar niekaip negalima“ (R 11-1, 5). Vadinasi, autoriui, tarkim, kaip kultūrinės istorinės mokyklos atstovui, buvo svarbi tik užbaigta epocha, kurią įmanu pažinti tik per ją pačią: „literatūros reiškinius stengiausi vertinti reliatyviu, su epochos charakteriu suderintu matu“ (R 11-1, 5). Tačiau šiame teiginyje jau nuskamba dviprasmybė: ką reiškia reliatyvus su epochos charakteriu suderintas matas? Ar tai, jog epocha bus aprašoma žiūrint per jos pačios tautinio charakterio prizmę ar vertinant reliatyviai, iš Putino dienų, – taip, kaip istoriją traktavo Dilthey’aus hermeneutinė mokykla (istorinis faktas siejamas su dabartimi mąstant apie ateities lūkesčius)? Manysime, kad Putinas veikiau omenyje turėjo pirmąjį variantą, bet nesąmoningai vadovavosi antruoju. Istorinis visuomeninis kontekstas suteikia galimybę interpretuoti tekstą kaip socialinį elementą ir tam tikrą literatūrinę matricą, tačiau negali paaiškinti teksto estetinės kompozicijos ir sumanymo. Putinui buvo svarbu ne tik surinkti ir pateikti „visus žinotinus mūsų naujosios literatūros faktus“, bet juos aiškinti ir vertinti (R 11-1, 7).

Putinas metodologiškai siekė literatūrą vertinti iš aprašomo laikotarpio pozicijų, tačiau istoriškas autoriaus požiūris į literatūrą nebuvo labai įtikinamas. Įtampa tarp kultūrinės tekstų reikšmės ir jų estetinės vertės rodo suvaržytą literatūros istoriko diskursą. Pasak Griniaus, Putinas „kai kuriuos dalykus dėsto lyg anatomas, o kartais lyg chirurgas, kuris atlieka nelabai malonią operaciją“³². Bandydamas pateisinti silpną kūrybą istoriškumu atrodė netgi komiškai arba, remiantis Haydenu White’u, ironiškai. Pavyzdžiui, apie Lazdynų Pelėdą rašoma, kad ji didesnių vertybių mūsų literatūrai nesukūrė, bet „pagamino tinkamos aniems laikams lektūros“ (R 11-1, 492). Putinas literatūrą vertino pagal savo estetinį suvokimą, tad dabarties momentas buvo neišvengiamas literatūros interpretacijos veiksnys. Anot Croce’s, faktas, iš kurio kuriama istorija, turi gyventi istoriko dvasioje, kitaip tariant, istorikas turi suprasti istorinius dokumentus ir papasakoti dokumentišką istoriją, kylančią iš dabarties problemų³³. Tik tokia apmąstanti istorija yra gyva ir tikra, o į praeitį orientuota istoriografija virsta tiesiog dabarčiai nebeaktualia kronika. Tokias kronikas rašė M. Biržiška, todėl metodologinis Putino nusiteikimas neįtikino pozityvisto Biržiškos. Recenzuodamas pirmąją Putino istorijos dalį Biržiška dėl aušrinio laikotarpio literatūros sumenkinimo

32 Jonas Grinius, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, p. 614.

33 Бенедетто Кроче, *Теория у история историографии*, Москва: Школа Языка русской культуры, 1998, p. 9.

autoriui priekaištavo: „Ar vien tik tematika čia svėrė, o gal ir forminės savybės, tiesa, mums gal jau svetimos? Ar šitokis autoriaus anų laikų poezijos pasmerkimas nebus tik estetinio mato laikutinio reliatyvumo neišlaikymas, nukrypimas nuo jo, taigi istoriko nusileidimas poetui, prof. Mykolaičio – Putinui?“³⁴ Biržiška rašydamas istorijas buvo labiau pozityvistas, suskliaudęs savąją retrospekciją į skliaustus³⁵, tad skirtumas tarp Biržiškos ir Mykolaičio–Putino istoriografinių pasakojimų akivaizdus. Su „istoriko nusileidimu poetui“ būtų sutikęs ir vokiečių profesorius Maurice’s de Munnynckas, teigęs, jei literatūros tyrinėtojas „neturi jokio patyrimo literariškoj kūryboj, jei jam bus svetima meno technika, kurią pažinti ir išspręsti jis pretenduoja, jis jokiū būdu neįstengs tiksliau išspręsti klausimo, ar koks nors veikalas yra literariškas ir vertas jo tyrinėjimo“³⁶. Putinui buvo svarbios Munnyncko mintys, pastarasis plėtojo sinkretinį metodą, dėmesį skirdamas estetiniam pasigėrėjimui ir kritiniam kūrinio įvertinimui, tačiau į literatūros mokslą žvelgė griežčiau: kritika turinti subjektyvumo ir objektyvumo, o štai literatūros mokslas „nieko subjektyvaus nebeturi“, nes literatūros mokslas esąs toks pat kaip ir visi kiti mokslai ir „logika reikalauja, kad jis būtų grynai objektyvus“³⁷. Kita vertus, Munnynckas pripažino, kad literatūros meno traktatas pats gali būti meno veikalas, tačiau tuo atveju jis visuomet bus „kiek įtartinas“. Putino istorija kiek įtartina atrodė Biržiškai, nors, kaip rodo to meto percepcija, vertinimų būta įvairių – vieni veikalą laikė grynai moksliniu (Griņius), kiti – poetiniu (Biržiška), tretį – kritiniu (Zajančkauskas). Vincas Zajančkauskas rašė: „Turim pirmą tomą veikalas, vienintelio mūsų literatūrinės kritikos srityje. Opus magnum et arduum. Taip plačiai ir giliai lig šiol dar niekas nebuvo nagrinėjęs mūsų naujosios literatūros, išskyrus gal tik paskiras monografijas.“³⁸

34 Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, p. 68.

35 Mykolas Biržiška apie savo patirtį rašant istoriją: „Iš pradžių prisiverčiau kaip tyrinėtojas suprasti šį prieš tai man svetimą (dėl mano visuomeninės krypties ir t. t.) reiškinį, o paskui tatai savaime man priartėjo ir aš ėmiau grožėtis tomis praeities neįdomybėmis, nėkiek nesijausdamas tuo bent kiek nusidedęs rafinuotai (mano pajautimu) mano amžiaus kultūrai, ar estetiniam skoniu ir atlaidžiai nusileidžias prie mūsų tamsių senuolių... Mes nuolat save pagauname savo subjektyvųjį skonį pakeliant bendrine kategorija ir ta lytimi patiekiant visuomenei“ (Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, p. 69).

36 Maurice de Munnyncko, „Literatūros mokslas“, vertė J. [Jonas] Misevičius, *Logos*, 1929, Nr. 2, p. 150.

37 *Ibid.*

38 Vincas Zajančkauskas, „V. Mykolaitis-Putinas Naujoji lietuvių literatūra“, *Naujoji Romuva*, Nr. 21–22, 1937, p. 487.

Putinas laikėsi vidurio pozicijos, tarp istoriko ir esteto. Tokią poziciją Croce vadino kartu absoliučia ir reliatyvia: estetiniam vertinimui būtina pažinti laiką, kuriame tas kūrinys atsirado, nes tai „kitokios dvasios“ laikas, tad neteisūs nei gryniesiems istorikai, nei gryniesiems estetai, norintys kūrinių vertinti atskirai nuo istorijos³⁹. Pasak Croce's, tikros literatūros istorijos atskleidimui reikalinga „atitinkamu būdu išdėstyti individualizuojančią istoriją ir meno kūrinius vertinti nesiejant jų su visuomenės istorija, kiekvieną laikyti atskiru pasauliu, kuriame retkarčiais susitelkia visa istorija“⁴⁰. Putinas savaimingos kūrybos pradus puikiai jautė. Pavyzdžiui, rašydamas apie realisto Krėvės kūrybą pabrėžė, kad tie pasakojimai yra „ne vien gyvenimo tikrovės, bet ir Krėvės padariniai, nes tik vienas Krėvė galėjo pastebėti ir išgirsti juose tai, ką aprašė“ (R 11-2, 246–247). Vienas „savaimingiausių“ rašytojų jam buvęs Sruoga, kurio gamtos motyvais parašytuose eilėraščiuose „jaučiamas tobulas susilietimas ir tarpusavinė sąveika gamtos gaivalo ir poeto emocijų bangavimo“ (R 11-2, 297). Sruoga savo literatūrinio darbo pradžioje jau buvo „įsisąmoninęs kūrybinio individualumo svarbą, poezijos formų raidos bei pažangos dėsnį, kritiškai pažvelgęs į pasiektus lietuvių lyrikos rezultatus ir pasiryžęs ieškoti savo kūrybai naujų horizontų, naujų išgyvenimų, temų, motyvų ir formų, atmetė maironinės ir apskritai tradicinės mokyklos metodą“ (R 11-2, 296). Šie bruožai, galima teigti, yra aukščiausi vertinimo kriterijai, bene vienintelis Sruoga juos ir atitiko, nors istorijos tęsinyje gal būtų buvę ir daugiau rašytojų.

Tad ar galėjo Putinas parašyti kitokią istoriją, paremtą vien Dilthey'aus dvasios mokyklos samprata, pagal kurią istoriografai, intersubjektyviai suvokę kūrinius, pasak Dilthey'aus, „pasijus atsidūręs už savo tikrosios egzistencijos būtinybių ribos“, kūrinys padidins „suvokėjo esaties jausmą“, padės „pažvelgti į aukštesnį ir galingesnį pasaulį“, įtrauks į „pakartotinį išgyvenimą visą suvokėjo esybę, pereidamas vieną po kitos pastarajam būdingas psichinių procesų pakopas, pradėdant nuo gėrėjimosi skambesiu, ritmu, jusliniu apčiuopiamumu ir baigiant giliausiu vaizduojamojo įvykio ir jo sąsajų su visa gyvenimo pilnatve supratimu“⁴¹. Jei nebuvo tokių estetinių kriterijų atitinkančios kūrybos, tai negalėjo būti ir vien tokiu mąstymu paremtos literatūros istorijos. Jeigu būtų bu-

39 Benedetas Kročė, „Aesthetica in nuce“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 233.

40 *Ibid.*, p. 234.

41 Vilhelmas Diltėjus, „Išgyvenimas ir kūryba“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, p. 188–189.

vusi kita epocha, kitokios istorinės aplinkybės (plg. garsiąją Hippolyte'o Taine'o tezę apie žmogiškuosius kūrybos faktorius: aplinką, rasę, momentą⁴²), būtų buvusi kitokia literatūra. Apie tai mąstė Putinas:

Kalbant apie kūrybos priemonių įdomumą ir naujumą, galima vien gan tikrai spėti, kad jeigu tie patys mūsų rašytojai su tais pačiais talentais kurtų kuriai nors kitai Vakarų Europos literatūrai, tai jų kūryba reikštųsi visai kitokiomis formomis – tokiomis, kokių reikalauja tų literatūrų meninis „kontekstas“. Bet ką padarysi, kad tas „kontekstas“ šiandien laiko mus pora istorijos lapų atgal.⁴³

Savo pobūdžiu nacionalinė literatūros istorija tęsia daugiausia romantinės ir kultūrinės istorinės istoriografijos mokyklos tradiciją. Tokia istorija tautinė, ideologinė, apibendrinanti lietuvių tautos literatūros charakteristikas, joje aprašomi rašytojų psichologiniai portretai ir aplinkos poveikis rašytojo gyvenimui ir kūrybai. Putino literatūros istorijoje nerasime literatūros kitomis kalbomis (teritorinis ir kalbinis apibrėžtumas). Individualiai interpretacijai tarsi nebuvo vietos, nes didžioji tekstų dalis turėjo tik kultūrinę reikšmę, tačiau hermeneutinį teksto suvokimą skatino Putino kritinis estetiškas kūrybinių vertinimas.

Literatūros kūrybinių vertinimo kriterijai

Vis dėlto rašydamas tautinio sąmoningumo istoriją Putinas buvo subjektyviai kritiškas turinio, dar labiau – formos atžvilgiu. Pasak autoriaus, „[k]iekvienas didesnis kūrinys privalo turėti savo planą, dalių proporciją, vidaus architektoniką. Tai sena, kaip pats menas, taisyklė“ (R 11-2, 191). Kritinį žvilgsnį išprovokavo estetiškos idėjos, perimtos iš Croce's ir Dilthey'aus mokyklos⁴⁴. Nesvetimos jam

42 Aplinką (*le milieu*) sudaro kontekstas – geografinė, socialinė, istorinė aplinka, lemianti dvasios būvį, rasę (*le race*), suvokiama kaip įgimtos savybės, būdingos konkrečios tautos žmogui, momentą (*le moment*) suponuoja aptariamą epochos literatūrinę tradiciją, iš kurios paaiškėja, ar rašytojas yra pradininkas, klasikas ar epigonas. Šie trys naratyvui svarbūs aspektai kiekvienai tautai vis skirtingi. Plačiau žr.: *Poetika ir literatūros estetika II*, p. 30–56.

43 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Kultūros gyvenimas Lietuvoje 1926 metais“, *Židinys*, 1927, t. 5, Nr. 1, p. 56.

44 Plačiau apie estetiškas Mykolaičio-Putino idėjas žr. Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 305–325.

buvo Oskaro Walzelio mintys, kad „[r]eikia imti dvasinį pradą kaip prielaidą poetinio kūrinio pavidalui, o į poetinio kūrinio pavidalą žiūrėti kaip į jo dvasinio turinio išraišką“⁴⁵. Tačiau tokius dvasinius kriterijus taikyti primityviai literatūrai buvo keblu, nes didžioji dalis tekstų, Croce's terminais tariant, buvo nepoezija (*non poesia*), jų vertė tik kultūrinė, bet ne meninė. Net ryškiausių *Aušros* laikotarpio rašytojų kūrybą Putinas vis dar laikė „skaitymėliais“, reikšmingais tik tautinio sąmoningumo augimui ir ne pernelyg estetiškai vertingais:

[c]harakteringa poaušrinės literatūros savybė yra ta, kad jos turinio ir formos santykis vis dar nepatenkina meno kūrybos reikalavimų. Ta literatūra mums labai svarbi ir reikšminga idėjiniu, visuomeniniu patriotiniu atžvilgiu, bet formaliniai vis dar pasilieka elementarinių rašinių ir liaudies skaitymelių plotmėj. Net ir aukštos kultūros rašytojai, kaip pav., M. Pečkauskaitė, Maironis, Vydūnas, dažnai visą dėmesį nukreipę į idėjinius, visuomeninius, arba pedagoginius tikslus, per maža rūpinasi formalinėmis savo kūrybių savybėmis. (R 11-1, 277)

Aušros romantika, būdama naudinga tik plačiosioms masėms, autoriaus nuomone, buvo „pernelyg elementari ir primityvi, kad patenkintų elitą ir pasitarnautų tolimesnei kultūrinei raidai“⁴⁶. Kita vertus, ji negalėjo būti kitokia, nes skaitytojas buvęs ta pati masinė liaudis.

Putinas kritikavo ne vieno rašytojo kūrybos ir turinį, ir stilių (formą), nerasdamas „įdomesnių stiliaus puošmenų“ ar bardamas už tai, kad turiniui poetas nesugeba duoti „įmanomos literatūrinės išraiškos“. Neretai pyktelėjęs teigė, kad eilės „nebepatenkinančios elementariausių literatūrinio skonio reikalavimų“ (pvz., Prano Vaičiaičio poezijoje, R 11-1, 297). Čia jau pasireiškė Putino-esteto temperamentas, tačiau kitose vietose save lyg stabdydamas ir stengdamasis išlikti objektyviai orus rašė nuosaikiau pabrėždamas, kad kūrybą įmanu vertinti tik iš to laikotarpio pozicijų (pvz., apie Gabrielę Petkevičaitę: jos raštai „tegalai būti vertinami vis dar anuo elementariu poaušrio literatūros matu“ (R 11-1, 456), o dabarčiai ji svarbi ir reikšminga tik istoriškai – kaip vargingos literatūros vystymuisi reikalingas papildymas). Putinas stengėsi kūrėjo gyvenimą ir kūrybą suvokti per to laikotarpio dvasią pabrėždamas, kad rašytojo

45 Oskaras Valcelis, „Turinys ir pavidalas grožiniame kūrinyje“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, p. 219.

46 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10, p. 26.

(pvz., Vaičiaičio) gyvenimas primena „tą vargingą mūsų kultūrinio gyvenimo epochą“ (R 11-1, 291), ir ta varginga epocha teisingai kūrybą: „Laiko dvasia nebuvo palanki Vaičiaičio talentui. Laiko dvasia pareikalavo, kad jis būtų poetas patriotas visuomenininkas, paaukojęs intymius savo širdies virpėjimus tautos ir visuomenės reikalams“ (R 11-1, 303). Panašiai rašoma ir apie kitus rašytojus – to meto kūrybos tikslas buvęs budinti tautinę sąmonę, todėl ne itin įdomus turinys pateisino nevykusias išraiškos formas. Vadinasi, tautiškumo tendencijai iš dalies pasiduoda ir literatūros vertinimo kriterijai: idėjinė tautiškumo programa, istoriniai ženklai. Pvz., Vienuolio raštai esą naudingi tuo, kad juose „galime pasekti mūsų visuomenės evoliuciją nuo 1905 m. revoliucijos ligi antrojo Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio“ (R 11-2, 184). Lindės-Dobilo *Blūdas* įvertintas itin neigiamai (nevykusi forma, neturtinga fabula, intrigos stoka, neproporcingos digresijos ir epizodai, per ilgi samprotavimai), tačiau šalia ydų išvardytos ir teigiamybės: aktuali tema, idėjinis svoris, gyvi ryškiai apibrėžti personažai, autentiškai ir spalvingai pavaizduota Lietuvos gyvenimo, gamtos ir žmonių atkarpa (R 11-2, 289).

Mažiau žinomus rašytojus Putinas laikė neįdomiais, vertais minėti tik todėl, kad yra svarbūs istorijai: „buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų visuomeninei raidai“ (R 11-1, 6). Visi jie pažymėtini istoriniu reikšmingumu praeičiai ir nebeaktualumu dabarčiai (pvz., apie Joną Žilių-Jonilą: „kūryba šiandien nebepatenkina mūsų reikalavimų ir turi daugiau istorinės reikšmės“ R, 11-1, 306). Marginaliniai autoriai ir tekstai atliko tik literatūros istoriją papildančią funkciją (pvz., Margalio eilėraščiai papildė patriotinę to laiko lyriką: „bent kiek pajvairino neturtingą to laiko mūsų literatūrą ir papildė jos ideologiją“ (R 11-2, 388); Dagilėlio kūryba „papildė vien tai, kas buvo, ir pagausina kuklių liaudies dainelių eilę“ R 11-2, 392).

Istoriografai pozityvistai aprašė plačius kultūros istorijos kontekstus, mažai dėmesio skirdami estetiniam kūrinų vertinimui siekė parašyti kuo objektyvesnę istoriją, objektu pasirinkę pripažintą kanoną. Putinas į tą kanoną įrašė ir marginalinius autorius, fiksuodamas juos kaip faktus, tačiau vertindamas ir interpretuodamas per dabarties dimensiją. Iki tol rašytose lietuvių literatūros istorijose ar jų fragmentuose (Liudviko Adomo Jucevičiaus, Jono Šliūpo, Maironio ir kt.) periferiniai autoriai atliko labiau romantinę, faktografinę funkciją: siekta surinkti visus istoriografams žinomus faktus, visa, kas bent kiek susiję su švietėjiška visuomenine veikla. Literatūros kanonas dar buvo tik kuriamas, kaip ir pati literatūra.

Taigi istorinį požiūrį į literatūrą Putinas gilino meninio vertinimo kriterijumi (vertinti ją iš aprašomojo laikotarpio pozicijų). Šiuo atžvilgiu jis buvo nuoseklus, nes kritikavo ir tuos, kurių tekstai vis dar buvo reikšmingi ir aktualūs dabarčiai. Pavyzdžiui, akcentuodamas, kad Žemaitės „veikalai dar ir šiandien yra įdomūs visuomeniniu ir estetiniu atžvilgiu“ (R 11-2, 464), kitoje vietoje pabrėžė, jog „Žemaitė neturėjo pakankamo išmokslinimo ir literatūrinio pasiruošimo, kad būtų galėjusi harmoningai, meniškai derinti idėją su kūrinio medžiaga, kad būtų sugebėjusi įtikinti, nenusidėdama nei gyvenimo, nei meno tiesai“ (R 11-2, 469). Kas yra gyvenimo ir meno tiesa, galėjo spręsti tik tarimai objektyvus istoriografas, net ne istorijos rašytojas, nes autorius mokslininkas (bet ne poetas) slepiasi už teksto. Šis bruožas būdingas pozityvistinei istoriografijai (tekstas „užliūliuoja skaitytojus ir šie patiki, kad informacija ateina iš kažkokios transcendentinės erdvės“⁴⁷). Putino autoritetą liudija ir recenzentų pritarimas (anot Griniaus, „[d]aug aspektų, niuansų, ypatybių iškelta ir nemaža jų gana teisingai įvertinta“⁴⁸). Vis dėlto, žinant autoriaus estetines pažiūras, galima teigti, kad Putinas veikiau vadovavosi absoliutaus estetinio vertinimo universalialia tiesa, apie kurios egzistavimą mąstė Croce. Ypač tuo atveju, kai istorikas leidžia sau pasakyti, jog rašytojas, pavyzdžiui, Adomas Jakštas-Dambrauskas, „žiauriai klysta vertindamas mūsų meną ir literatūrą“ (R 11-1, 423).

Išvados

Putino literatūros istorija atitinka didžiojo tautinio naratyvo koncepciją, nes istoriją vienija autoriaus suformuluota ideologinė tautiškumo programa, o literatūra traktuojama kaip visuomenės kultūrinės raidos atspindys. Putinas akcentavo šios programos sklaidą kiekvieno rašytojo kūryboje, pasitelkęs psichologinį-biografinį tyrimą ieškojo, kaip rašytojai geba harmoningai, meniškai derinti idėją su kūrinio medžiaga. Ideologine programa paremtas rašytojų skirstymas tam tikromis grupėmis, kartomis bei literatūrinių krypčių apibrėžimai. Visa literatūros istorijos struktūra pagrįsta idealiaisiais subjektais – istoriniais, kultūriniais įvykiais,

47 Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Tiesos sakymas apie istoriją*, Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 243.

48 Jonas Grinius, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, p. 614.

bet ne grynais literatūriniais faktais. Rašytojų kūryboje ryškiausiai eksplikuota tautinės savasties – lietuviškos dvasios – paieškos.

Metodologiniu požiūriu didysis pasakojimas tęsia romantinės ir kultūrinės istorinės istoriografijos mokyklos tradiciją. Autorius siekė literatūrą vertinti iš aprašomojo laikotarpio pozicijų (epochą pažinti per ją pačią), objektyviai. Pagal kultūrinės istorinės istoriografijos modelius pirmiausia pateikė bendras laikotarpio apžvalgas, tuomet faktografiškas rašytojų biografijas ir kūrybos apžvalgas. Istoriografas buvo tarsi pozityvistinės metodologijos įkaitas, nes tokią metodiką diktavo aptariamoji medžiaga. Medžiaga valdė istoriką, bet ne atvirkščiai.

Vis dėlto įtampa tarp tekstų kultūrinės reikšmės ir estetinės vertės provokavo subjektyvų Putino interpretacinį kritinį vertinimą, kuris pozityvistinei metodologijai nebūdingas. Jis, nors ir stengėsi literatūrą vertinti iš aprašomo laikotarpio pozicijų, nesugebėjo suskliausti retrospekcijos – dabarties dimensija buvo neišvengiamas subjektyvaus mąstymo matmuo. Todėl sukritikavo visus „elementariausių literatūrinio skonio reikalavimų“ netenkinčius tekstus.

Putino literatūros istoriją iš dalies būtų galima priskirti kritiniam naratyvo tipui, tačiau kritinis pasakojimas formuoja neigdamas, Putino istorija – moderninio suvokimo diskursas, genetinis pasakojimas, kuriam svarbu tautinio sąmoningumo ir literatūrinės išraiškos brandos raida. Literatūros istorija dažnai tampa istorijos ir kritikos sinteze, daug įtaigesne nei kiekviena tų disciplinų atskirai – tokį teiginį puikiai iliustruoja Putino istorija.

Ši jo literatūros istorija yra kelių istoriografinių modelių sintezė: pagal romantinį ideologinį literatūros istorijų modelį ji sekė tautos dvasinį vystymąsi, pagal istoristinį pozityvistinį – epochos pažinimą, žanrų, kryptių plėtotę, priešastinius kultūrinius (aplinkos) sąryšius, kultūrinę aplinką. Interpretacinis modelis suponavo estetinį suvokimą ir „savaimingos literatūros“ paieškas. Aki-vaizdu, kad Putino istorija nėra vien raštų inventorių ar katalogas, kaip apie Biržiškos istoriją yra pasakęs Jakštas-Dambrauskas. Vinco Mykolaičio-Putino istorija – tai ir biografinė-psichologinė, estetinė, o svarbiausia – kritinė lietuvių literatūros analizė.

Vincas Mykolaitis-Putinas' Literary History: Narrative's Methodological Singularities

Summary

The Lithuanian classic Vincas Mykolaitis-Putinas' literary history, *Naujoji lietuvių literatūra* (The New Lithuanian Literature; Volume 1 published 1936; Volume 2, 2009) was the first conceptual, academic history of Lithuanian literature. In this metanarrative account, Mykolaitis-Putinas sought to methodologically describe different authors in terms of each one's national and aesthetic consciousness. This national historiographic narrative was made possible by the grand national narrative that shaped the Lithuanian literary canon: the development of a national Lithuanian literature and the identification of its most important texts, genres, directions, and authors. Naturally, this grand narrative dictated Mykolaitis-Putinas' writing methodology, as though the author were hostage to the cultural-historical school of positivism, forced to provide cultural contexts, present dry writers' biographies, and look for causal connections. His categorization of literary historical content was determined by the quest for a national program characteristic of Romantic literary history – idealized subjects, rather than literary facts. On the other hand, anti-positivist aesthetics (drawn from Wilhelm Dilthey, Benedetto Croce, Maurice de Munnynck, Oscar Walzer, and others) also had considerable influence on his interpretation of the works. Although Mykolaitis-Putinas sought to assess the texts historically, from the perspective of the time he was examining, his own aesthetic views led him to have a critical relationship with literary history as a whole. Each author was critiqued – in terms of content, but even more so in terms of form.

The literary history under discussion is a synthesis of two historiographic models: following Romanticism's model of literary history, it traces the nation's spiritual development; following historicist positivism, it seeks to understand different periods, the development of genres and directions, and explores causal connections and cultural contexts. This interpretive model presupposed an aesthetic understanding and the search for a "self-contained literature". Mykolaitis-Putinas' history is a biographical-psychological, aesthetic, and – most importantly – a critical analysis of Lithuanian literature.

Keywords: Vincas Mykolaitis-Putinas, literary history, grand narrative, national consciousness, positivist historiography, hermeneutic historiography.
